

Dorota Paśko-Koneczeniak

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń

WPŁYW JĘZYKA ROSYJSKIEGO NA ZASÓB LEKSYKALNY POLSKIEJ GWARY MIESZKAŃCÓW WIERSZYNY NA SYBERII

Wierszyna to polska wioska na Syberii licząca około 400 mieszkańców, położona w odległości 130 km od Irkucka. Nie jest to wieś wysiedleńcza, a powstała w roku 1910 w wyniku dobrowolnego i planowanego osiedlenia się ochotników z obszaru dawnego zaboru rosyjskiego – Zagłębia i Małopolski [Nowicka, Głowacka-Grajper 2003b: 10]. Motywy wyjazdu na Syberię były często ekonomiczne. Ówczesne władze rosyjskie proponowały przyszłym osadnikom pomoc materialną w postaci około szesnastu hektarów ziemi dla każdego osadnika, a także pomoc finansową (niższa cena biletu kolejowego z Polski na Syberię, pieniądze na niezbędne narzędzia rolnicze czy konia) [Nowicka, Głowacka-Grajper 2003b: 10]. Najtrudniejsze dla przyszłych z Polski były pierwsze miesiące, ponieważ sami musieli wykarczować swoje działki i przygotować schronienie na zimę. Wierszynianie pierwszą zimę przetrwali w ziemiankach [Петшик 2008: 11].

Początkowo mieszkańcy Wierszyny żyli w izolacji społecznej i kulturowej, która wyrażała się przede wszystkim w ich negatywnej postawie do małżeństw mieszanych, między innymi z Buriatami [Nowicka, Głowacka-Grajper 2003c: 56–57]. Na świadomość zachowania odrębności językowej, religijnej i kulturowej przez wierszynian wskazują także ich szybkie decyzje o budowie kościoła i szkoły [Wiśniewska 2000: 102–103]. Budowę kościoła, rozpoczętą w 1911 roku, ukończyli w 1915 [Figura 2003: 78]. W 1937 roku mieszkańcy Wierszyny stali się ofiarami represji, NKWD aresztowało i rozstrzelało 30 osób [Петшик 2008: 42]. W czasie rządów stalinowskich kościoł próbowano zburzyć, nie doszło do tego dzięki determinacji jednego ze starszych mieszkańców [Nowicka, Głowacka-Grajper 2003c: 38]. Kościół katolicki w Wierszynie był zdewastowany i nieczynny przez 63 lata, odbudowę rozpoczęto dopiero w 1992 roku [Figura 2003: 91–93; Paśko 2009a: 23]. Również polska szkoła została zamknięta, zakazano nauki języka polskiego. Dopiero w 1989 roku

pojawiła się możliwość nauki języka polskiego [Figura 2003: 95; Paško 2009: 22–23]. Obecnie dzieci mogą się uczyć języka polskiego w szkole w Wierszynie, w której prowadzi się tylko nauczanie początkowe, natomiast do szkoły średniej uczniowie jeżdżą do oddalonego o kilka kilometrów Dundaju [Paško 2009b: 22]. Mieszkańcy mogą również uczestniczyć w niedzielnych nabożeństwach, które odprawiane są w języku polskim, aczkolwiek po mszy świętej ksiądz zazwyczaj streszcza kazanie w języku rosyjskim. Dzieje się tak, ponieważ dzieci nie wszystko rozumieją po polsku [Głuszkowski 2009: 8; Paško 2009a: 23; 2010]. W wiosce działa folklorystyczny zespół „Jarzumbek”, który śpiewa polskie i rosyjskie pieśni ludowe.

Mieszkańcy Wierszyny są społecznością dwujęzyczną, używają, w zależności od sytuacji komunikatywnej, polskiej gwary lub języka rosyjskiego. W przypadku tej społeczności mamy do czynienia z kontaktem językowym między dwoma językami słowiańskimi i gwarami mieszkających w pobliżu Buriatów (Dundaj) i Ukraińców (Tichanowka) [Paško 2009b]. Rezultatem kontaktu polskiej gwary z językiem rosyjskim jest proces interferencji językowej, zjawisko to widać zwłaszcza w sferze słownictwa. Leksyka jest tą częścią języka, która zmienia się najszybciej. Wraz z nowymi elementami rzeczywistości, nowymi desygnatami wchodzi do użytku ich nazwy.

Polska gwara mieszkańców Wierszyny jest specyficzną gwarą wyspowa. Według Irydy Grek-Pabisowej gwara wyspowa to „gwara pozostająca w otoczeniu innego języka, nie mająca terytorialnego kontaktu ze swym językiem ogólnonarodowym” [Grek-Pabisowa 1983: 8]. Gwara wierszynian funkcjonuje w rosyjskim otoczeniu językowym (rosyjska szkoła, administracja, środki masowego przekazu). Badana gwara nie jest typową gwarą wyspowa, ponieważ wielu mieszkańców Wierszyny ma kontakt z polskim językiem literackim dzięki wyjazdom do Polski, a niektórzy ukończyli nawet studia w Polsce¹ [Paško 2009a: 22]. Coraz częściej do Wierszyny przyjeżdżają również polskie wycieczki.

Na podstawie przeprowadzonych badań socjolingwistycznych² bez wątplenia można stwierdzić, że status polszczyzny w badanej społeczności w ciągu kilkudziesięciu lat uległ zmianie. Wanda Decyk, podejmując próbę opisu polskiej gwary we wsi Wierszyna, stwierdza, że język wierszynian „staje się wyznacznikiem ich miejsca pochodzenia” [Decyk 1995: 21]. Polska gwara mieszkańców Wierszyny nie jest gwarą homogeniczną, stanowi swego rodzaju mieszaninę gwar terenów, z których przybyli pierwsi kolonizatorzy (Śląska i Małopolski) [Ananiewa 2007: 26–29]. Polsz-

¹ Pani Ludmiła Figura ukończyła polonistykę na Uniwersytecie Gdańskim w 1995 roku, obecnie jest nauczycielką języka polskiego w miejscowej szkole.

² Materiał do artykułu został zebrany w trakcie ekspedycji dialektologicznej na przełomie lipca i sierpnia 2008 roku, w której brali udział studenci i doktoranci Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Uczestnicy ekspedycji zebrali około 42 godzin nagrań na dyktafonach cyfrowych, wywiady najczęściej dotyczyły życia codziennego, historii, tradycji, rodziny i pracy. Podstawę materiałową niniejszego artykułu stanowi sześć godzin nagrań, a także lista zapożyczeń zawarta w publikacji na temat gwary Jurija Golcekiego [Гольцекр 1989: 144–147].

czynna jest językiem komunikacji codziennej głównie dla przedstawicieli starszego i średniego pokolenia w rodzinach, w których oboje małżonkowie pochodzą z polskich rodzin. Jeśli chodzi o dzieci i młodzież, to niewątpliwie wolą rozmawiać po rosyjsku. Obecnie nie mówi się już po polsku w większości z dziewięciu sklepów na terenie Wierszyny. Trudno jednoznacznie określić, w którym momencie język rosyjski zaczął wypierać gwarową polszczyznę. W badanej gwarze funkcjonują liczne zapożyczenia z języka rosyjskiego, kalki, wstawki i hybrydy. Zapożyczają się głównie słowa związane ze zdrowiem, nazwy zawodów, pojęcia z dziedziny techniki, a także syberyjskiej i radzieckiej rzeczywistości [por. Głuszkowski 2009: 8]. Jako zapożyczenie z języka rosyjskiego do polskiej gwary wierszynian traktuję leksem obcy, nieznan wcześniej w gwarze, a przejęty z języka rosyjskiego i zaadaptowany do gwary. Wyrazy zapożyczane mogą podlegać różnym rodzajom adaptacji, np. morfologicznej, derywacyjnej, fonetycznej i akcentuacyjnej [por. Grek-Pabisowa (1983) 1999; Paśko 2011a].

W przypadku adaptacji morfologicznej zapożyczony leksem odmienia się według paradygmatu gwarowego, np. *v'in'ofny* pol. winny, ros. виновный; *ja się g'orze tym* pol. 'być dumnym', ros. гордиться; *Bóg nagrodził muś'cyne* pol. 'mężczyzna', ros. мужчина; *U mnie w dn'evn'niku* pol. 'dziennik', ros. дневник; *pšepod'aje m'ed'ic'ine* pol. 'wykładać', ros. преподавать; *ja š'uce* pol. 'żartować', ros. шутить; *to jest g'ordosć' moja o Wierszynie* pol. 'duma', ros. гордость; *to p'ojezdem ty jechali* pol. 'pociąg', ros. поезд; *sum smorod'yn'e cerwune* pol. 'porzeczki', ros. смородина.

Zapożyczone leksemy mogą również podlegać adaptacji fonetycznej, następuje wówczas zmiana artykulacji samogłosek i/lub spółgłosek, np. *zak'użyć* pol. 'zapalić papierosa', ros. закурить (*r' > ž*).

W polskiej gwarze wśród wyrazów zapożyczonych odnotowałam także formy z akcentem ruchomym, uzależnionym od zmienności formy morfologicznej, np. *Te r'użn'ice nadrobić* (w rosyjskim leksemie *разница* akcent pada na pierwszą sylabę).

W przypadku adaptacji derywacyjnej formalnie zaadaptowane do gwary są prefiksy i/lub sufiksy, np. *pšyj'ac'eln'ica* pol. 'przyjaciółka', ros. приятельница (*pr'i > pšy*); *pšygl'os'ic'* pol. 'zaprosić', ros. пригласить (*pr'i > pšy*).

Dorota Rembiszewska, opisując dynamikę rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku, zaznacza, że „słownictwo stanowi ten element języka, który najwyraźniej pokazuje zmiany kulturowe, obyczajowe, ekonomiczne” [Rembiszewska 2006: 51]. Wśród zapożyczeń z języka rosyjskiego do polskiej gwary można wyróżnić następujące kręgi tematyczne, które odzwierciedlają zmiany cywilizacyjne:

- nazwy związane z gospodarstwem domowym, nazwy sprzętów, np. *xołoż'iln'ik*³ 'łódówka', *sc'ir'alnaja dask'a* 'tara do prania', *sc'ir'alnaja maš'yna* 'pralka', *sc'ir'alny poroś'ok* 'proszek do prania', *stak'an* 'szklanka', *tr'apka* 'ścierka', *umyv'aln'ik* 'umywalka';

³ Do zapisu zapożyczeń została zastosowana uproszczona transkrypcja fonetyczna.

- nazwy części domu, np. *kr'ýša* ‘dach’;
- nazwy zawodów i nazwy związane z pracą, np. *m'eln'ik* ‘młynarz’, *p'ekar* ‘piekarz’, *p'ens'ija* ‘renta, emerytura’, *p'lotn'ik* ‘cieśla’, *portn'ixa* ‘krawcowa’, *prepodav'ac'el* ‘nauczyciel’, *prokur'or* ‘prokurator’, *sap'ożn'ik* ‘szewc’, *sold'at* ‘żołnierz’, *st'olar* ‘stolarz’, *š'axta* ‘kopalnia’, *vrač* ‘lekarz’;
- nazwy związane ze zdrowiem, opieką medyczną, nazwy chorób, części ciała, np. *b'er'em'ena* ‘kobieta ciężarna’, *boln'ica* ‘szpital’, *gr'adusn'ik* ‘termometr’, *gruz'* ‘piers’, *k'osy* ‘zezowaty’, *l'ic'o* ‘twarz’, *ład'on* ‘dłoń’, *n'ervny* ‘nerwowy’, *n'okc'e* ‘paznokcie’, *ock'i* ‘okulary’, *s'in'ak* ‘siniec’, *v'esnušk'i* ‘piegi’;
- nazwy związane ze szkołą, np. *d'ipl'omna rab'ota* ‘praca dyplomowa’, *kan'ikuly* ‘wakacje’, *karand'aš* ‘ołówek’, *k'larta* ‘mapa’, *m'eł* ‘kreda’, *p'arta* ‘ławka’, *rez'inka* ‘gumka’;
- nazwy związane z transportem, np. *g'orot* ‘miasto’, *maš'yna* ‘samochód’, *p'ojest* ‘pociąg’, *t'eł'ega* ‘wóz’;
- nazwy zwierząt, np. *b'elka* ‘wiewiórka’;
- nazwy związane z rolnictwem, np. *na xoz'ajstf'e* ‘na gospodarstwie’, *łuk* ‘łąka’;
- nazwy związane z rodziną, tradycją, np. *m'essa* ‘msza’, *s'em'ja* ‘rodzina’;
- nazwy związane z odżywianiem, np. *fk'usny* ‘smaczny’, *kanf'etk'i* ‘cukierki’, *kukur'uza* ‘kukurydza’;
- nazwy związane z handlem, nazwy odzieży, np. *magaz'in* ‘sklep’, *vorotn'ik* ‘kołnierz’.

Wpływy rosyjskie na polską gwarę mieszkańców Wierszyny dotyczą wielu różnicowanych zjawisk leksykalnych. Oprócz zapożyczeń występują również kalki i hybrydy językowe. Jako kalki językowe traktuje się rodzime leksemy gwarowe oddające budowę i znaczenie wzorów rosyjskich, a także te jednostki i konstrukcje, które powstały pod wpływem rosyjskim w zakresie składni i morfologii [Paško 2009a: 23–27], np.:

- A. kalki słowotwórcze, np. **pocieplenie**, pol. ‘ocieplenie’, ros. *потепление* (prefiks *po-* dodany pod wpływem wzoru z języka rosyjskiego), kontekst: [...] może być *pocieplenie*; **przymorze**, pol. ‘okolice nadmorskie, pomorze’, ros. *приморье* (prefiks *przy-* dodany pod wpływem wzoru z języka rosyjskiego), kontekst: Na *przymorzu* my byli (zob. Paško 2009a: 26);
- B. kalki składniowe:
- zmiany w zakresie związku rządu, np. **robi kierowcą**, pol. ‘pracować jako kto?’, ros. *работать кем?*; **było się u mnie zapytać**, pol. ‘zapytać kogo?’, ros. *спросить у кого?*; **po swojej przyczynie to zrobili**, pol. ‘z powodu’, ros. *по причине*; **Irina tu pisze pisma**, pol. ‘pisać do kogo?’, ros. *писатъ кому?*;
 - sposób wyrażania relacji czasowych, np. określanie godzin: **dwanaście godzin**, pol. ‘godzina dwunasta’, ros. *двенадцать часов*; **w osiem**, pol. ‘o ósmej godzinie’, ros. *в восемь часов*; określanie dat: **w dziewięćdziesiąt drugim** (odmiana tylko ostatniego członu w liczebniku porządkowym pod wpływem wzoru z języka rosyjskiego);

- sposób wyrażania wieku, np. *Wojna się zaczęła, jemu ile było lat* (gwarowa konstrukcja wyrażająca wiek jest kopią rosyjskiej konstrukcji *кому? сколько лет?*);
- sposób wyrażania powtarzalności i częstotliwości wykonywanej czynności, np. *każdy dzień przychodzi*, pol. ‘codziennie’, ros. *каждый день*; *każdy wieczór, każde rano modłę się*, pol. ‘co wieczór, co rano’, ros. *каждый вечер, каждое утро*.

Z formacją hybrydalną mamy do czynienia w przypadku struktury słowotwórczej złożonej z elementów różnojęzycznych, czyli elementów należących do polskiej gwary i do języka rosyjskiego, która powstała na skutek kontaminacji. Jurij Golcekiev odnotował kilka formacji hybrydalnych, np. *oł'ufk'i cv'etn'yje*, pol. ‘kredki’, ros. *цветные карандаши* (forma powstała na skutek kontaminacji pol. *oł'ufk'i* + ros. *цветные карандаши* [Гольцекр 1989: 141]). W wypowiedziach pojawiają się niekiedy również rosyjskie wstawki językowe, cytaty, np. *Ona tu pisze „ja vam p'is'u”*.

Iryda Grek-Pabisowa, analizując słownictwo rosyjskiej gwary staroobrzędowców w Polsce, zauważa, że „liczba i charakter zapożyczeń leksykalnych uzależnione są od szeregu czynników, będących konsekwencją oderwania gwary od terenów etnicznych” [Grek-Pabisowa 1983: 43]. Na wzbogacenie zasobu leksykalnego polskiej gwary mieszkańców Wierszyny wpływa wiele czynników. Najważniejsze z nich to: rozwój cywilizacyjno-kulturalny, rosyjskie szkolnictwo i administracja, rosyjskie media, zawieranie małżeństw mieszanych z Rosjanami, a przede wszystkim brak polskich nazw gwarowych na nowe desygnaty, które niesie ze sobą rozwój techniki. Sytuacja socjolingwistyczna wierszynian nie jest przypadkiem odosobnionym, podobną sytuację językową obserwuje się też w innych gwarach mniejszości narodowych funkcjonujących w obcym otoczeniu językowym, które to gwary wraz z nowymi elementami rzeczywistości przejmują ich nazwy.

BIBLIOGRAFIA

- Ananiewa N., 2007, *O polskich gwarach na Syberii: projekt badawczy*, „Acta Baltico-Slavica” XXXI, s. 25–32.
- Decyk W., 1995, *Próba opisu polskiej gwary we wsi Wierszyna*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 20–31.
- Figura L., 2003, *Historia i terażniejszość polskiej syberyjskiej wsi*, [w:] Nowicka E., Głowacka-Grajper M. (red.), 2003a, *Wierszyna z bliska i z oddali: obrazy polskiej wsi na Syberii*, Kraków, s. 71–132.
- Głuszkowski M., 2009, *Obraz własny mieszkańców Wierszyny – polskiej wsi na Syberii na tle historii ich miejscowości. Na podstawie tekstów pisanych oraz ustnych relacji wierszynian*, „Literatura Ludowa”, 2, s. 3–17.
- Grek-Pabisowa I., 1983, *Słownictwo rosyjskiej wyspy gwarowej staroobrzędowców mieszkających w Polsce. Rozwój i stan dzisiejszy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

- Grek-Pabisowa I., 1999 [1983], *Zapożyczenia w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców. I. Typy zapożyczeń i sposoby przyswajania wyrazów polskich*, [w:] Grek-Pabisowa I., *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa, s. 211–227.
- Nowicka E., Głowacka-Grajper M. (red.), 2003a, *Wierszyna z bliska i z oddali: obrazy polskiej wsi na Syberii*, Kraków.
- Nowicka E., Głowacka-Grajper M., 2003b, *Wprowadzenie. Wierszyna jako pole badań*, [w:] Nowicka E., Głowacka-Grajper M. (red.), 2003, *Wierszyna z bliska i z oddali: obrazy polskiej wsi na Syberii*, Kraków, s. 9–12.
- Nowicka E., Głowacka-Grajper M., 2003c, *Polskość zastygła. Spojrzenie antropologa na Wierszynę*, [w:] Nowicka E., Głowacka-Grajper M. (red.), 2003, *Wierszyna z bliska i z oddali: obrazy polskiej wsi na Syberii*, Kraków, s. 33–69.
- Paško D., 2009a, *O kalkach słowotwórczych w polszczyźnie mieszkańców Wierszyny na Syberii*, „Slavia Meridionalis”, 9, s. 21–28.
- Paško D., 2009b, *Польский островной говор жителей деревни Вершина в Сибири* (referat wygłoszony na Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Polsko-rosyjskie kontakty językowe, literackie i kulturalne” w Moskwie 18–19 V 2009, zorganizowanej przez Stację Naukową PAN w Moskwie, Instytut Słowianoznawstwa RAN i UMK w Toruniu) [w druku].
- Paško D., 2011a, *Powiązania między językiem polskim a wyznaniem katolickim wśród bilingwalnej społeczności wierszynian na Syberii* (referat wygłoszony na Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Wokół religii i jej języka” w Warszawie 23–24 III 2010, zorganizowanej przez Instytut Slawistyki PAN, Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej UW i Fundację Slawistyczną w Warszawie), Warszawa, s. 113–120.
- Paško D., 2011b, *Wpływ polszczyzny na zasób leksykalny rosyjskiej gwary staroobrzędowców na Suwalszczyźnie*, Toruń.
- Rembiszewska D., 2006, *Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku*, Warszawa.
- Wiśniewska A., 2000, *Proces kształtowania się i rozwoju tożsamości etnicznej mieszkańców Wierszyny (Syberia środkowa)*, „Etnografia Polska” XLIV, z. 1–2, s. 99–114.
- Гольцекер Ю. П., 1989, *Из наблюдений над особенностями польского говора села Вершина в Сибири*, [w:] *Интерференция языковые на разных областях Словяношеччины (księga referatów ogólnopolskiej konferencji naukowej w Lublinie, Chełmie i Zamościu, 22–25 września 1987 roku)*, S. Warchoł (red.), *Rozprawy Slawistyczne*, 4, Lublin, s. 133–147.
- Петшик В., 2008, *Маленькая Польша в таёжной Сибири*, Норильск.

THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN LANGUAGE ON
THE VOCABULARY IN THE POLISH DIALECT OF THE
INHABITANTS OF VERSHINA IN SIBERIA

SUMMARY

Vershina is a Polish village in Siberia. It is situated 130 kilometres north of Irkutsk. The village was founded by the Polish settlers in 1910, and it was part of the planned voluntary colonisation of Siberia. The colonisers came from the territory that had formerly been annexed to Russia, namely Zagłębie and Małopolska. The inhabitants of Vershina are a bilingual community: they use the Polish dialect and the Russian language interchangeably, depending on the communicative context. The dialect in question is a unique insular dialect, as many inhabitants of Vershina are in contact with the Polish educated language, thanks to their visits to Poland. Some have even graduated from Polish universities. The interaction between the Polish dialect and the Russian language leads to the process of linguistic interference, which is noticeable especially in the sphere of vocabulary. The lexicon is the fastest-changing element of the language. With the appearance of new aspects of reality, there come into being new designations. The influence of the Russian language on the Polish dialect is equated with a variety of distinct phenomena. In the dialect studied there are a lot of borrowings, calques and hybrids. The words borrowed include mainly the vocabulary connected with health, jobs and professions, technical advancement, as well as the Siberian and Soviet reality.

ВЛИЯНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА НА ЛЕКСИКУ ПОЛЬСКОГО
ГОВОРА ЖИТЕЛЕЙ ДЕРЕВНИ ВЕРШИНА В СИБИРИ

РЕЗЮМЕ

Вершина – польское село в Сибири, расположенное в 130 км к северу от Иркутска. Деревня была основана польскими переселенцами в 1910 году в рамках добровольного и планированного заселения Сибири. Колонизаторами были крестьяне из Королевства Польского, входившего в состав Российской империи – из Силезского угольного бассейна и Малой Польши. Жители Вершины являются билингвами и употребляют польский говор и русский язык попеременно, в зависимости от коммуникативной ситуации. Говор Вершины представляет собой особенный тип говора, так как многие жители этой деревни имеют контакт с польским литературным языком благодаря поездкам в Польшу и учёбе. (Некоторые даже получили в Польше высшее образование). При контакте польского говора с русским языком наблюдается

интерференция, прежде всего в лексике. Лексика подвергается самым быстрым изменениям. Недостающие в польском речевом обиходе слова жители Вершины компенсируют русскими. Это влияние представлено разнообразными языковыми явлениями (заимствованиями, калькированием, образованием гибридов и т. п.). Заимствования чаще всего касаются сферы сибирской и советской действительности, техники, а также названий, связанных со здоровьем, и названий профессий.

Słowa kluczowe: Wierszyna, gwara wyspowa, dwujęzyczność, zapożyczenie językowe, kalka, hybryda językowa.

Key words: Vershina, insular dialect, bilingualism, borrowing, calque, hybrid.

Ключевые слова: Вершина, островной говор, двуязычие, языковое заимствование, языковая калька, гибрид.